

Několik poznámek a otázek

Traktát měl zajímavý osud. Přistupuje se k němu spíše jako k historicky zajímavému dílu než jako k argumentu, který by vyžadoval rozbor a ověření, jakého se obvykle dostává filozofickým tezím. Bývá často vykládán, vysvětlován či interpretován, málokdy však je vážně kritizován. Má to své dobré důvody. Ten hlavní souvisí s Wittgensteinovým vlastním filozofickým vývojem: jde o ranou práci, kterou její autor posléze zavrhl – Wittgenstein z odmítnutí hlavních tvrzení *Traktátu* učinil úhelný kámen své pozdní filozofie. Jen málo z jejích myšlenek se bere jako něco, co se dá přijmout, nebo odmítnout. A proto komentátoři sice vidí potřebu *Traktát* vysvětlovat, málokdy o něm však pojednávají kriticky. V určitých ohledech je *Traktát* jako šachová partie. Představit si, že je *Traktát* pravdivý, si lze právě tak málo, jako představit si, že je

pravdivá šachová partie. *Traktát* je totiž neinterpretovaným kalkulem. Jeho klíčové pojmy „předmět“, „jméno“ atd. jsou stejně jako šachové figurky formálními prostředky: šachová „královna“ není v žádném smyslu královnou – ani jako hračka – nýbrž je čistě formální entitou, definovanou výhradně svými povolenými tahy. Právě tím jsou také „předměty“ a „jména“ v *Traktátu*: prvky abstraktních paralelních struktur, definované jen svými rolami a vzájemnými vztahy. „Jména“ a „předměty“ *Traktátu* mají ke jménům (jako „Tom“) a předmětům (jako šálky) daleko – tak daleko jako šachová královna ke královně.

Chceme-li však pojednat *Traktát* kriticky, jako to udělal sám Wittgenstein, rychle se ukáže, že najdeme dost důvodů, abychom nauky této knihy zpochybnili. Podívejme se krátce na některé z nich.

Prvním je kritika, kterou proti *Traktátu* vznesl sám Wittgenstein a jež ho přiměla, aby ve své hlavní pozdní práci, *Filozofických zkoumáních*, zvolil jiný přístup. Šlo o následující: *Traktát* má právě tu symetrii, ladnost a zjevnou přísnost, jež přináší podobné intelektuální potěšení jako třeba elegantní důkazy v matematice. Za tento charakter však platí příliš draze, neboť jeho symetrie a přísnost vedou k přehnanému zjednodušování témat, jimiž se zabývá. Vyjde to najevo mnohokrát.

Zprvce, Wittgenstein v *Traktátu* předpokládá, že jazyk má jedinečnou podstatu, která by se dala specifikovat, kdyby odkryl jeho logickou strukturu. Tendenci jsou zde pojmy podstaty a logické formy jazyka. Představa, že jazyk má jednotnou povahu, kterou lze uchopit jedinou formulí, jež by nám řekla, jak vyřešíme jedním rázem všechny filozofické problémy ohledně myšlení, světa, hodnot, náboženství, pravdy a dalšího, je neobyčejně ambiciózní. Wittgenstein po nás ale chce, abychom právě na ni přistoupili. Ve *Filozofických zkoumáních* toto přehnané zjednodušení odmítá a dokazuje opak – totiž že jazyk je obrovský soubor různých činností, jež mají každá svou vlastní logiku. *Traktát* tedy vlastně nabízí šeredně

pokřivený pohled na jazyk. Wittgenstein zde musí říci, že jazyk je celkovou sumou výroků, kde se „výrokem“ míní to, co se tvrdí v deklarativní větě jako „ten stůl je hnědý“ nebo „prší“, tedy v konstatování faktu. Avšak myslet si, že se jazyk využívá jen ke konstatování, znamená přehlížet spoustu jiných použití jazyka, jako je kladení otázek, dávání příkazů, napomínání, varování, slibování a ještě řadu dalších. Žádné z těchto použití se nedá vysvětlit pomocí traktátovského výkladu jazykové struktury a toho, jak získávají výroky význam díky vztahu zobrazování. Podle principů *Traktátu* nejsou otázky, příkazy, sliby a to ostatní výroky, a tudíž obrazy faktů, takže postrádají smysl. Tyto rozsáhlé oblasti jazyka však rozhodně smysl nepostrádají, takže potřebujeme teorii, jež je vezme náležitě v úvahu.

Krátce řečeno, *Traktát* zcela opomíjí velkou různorodost jazyka, na niž Wittgenstein ve své pozdní filozofii klade velký důraz – a to umožňuje přijmout teorii *Traktátu* jen pro malý výsek jazyka. Ale dokonce i v případě tohoto výseku – výroků vyjádřených deklarativními větami – Wittgenstein nakonec odmítl své traktátovské stanovisko. Podle *Traktátu* byl totiž základní spojnicí slovo-svět vztah denotace, přičemž významem jména měl být jím denotovaný předmět. Ani tento názor při bližším průzkumu – z důvodů, jež probereme později – neobstojí a Wittgenstein začíná *Filozofická zkoumání* právě jeho vyvrácením. Traktátovská teorie jazyka je tudíž, jak nakonec dokazoval sám Wittgenstein, naivní a zkreslující, a tudíž je ji třeba odmítnout.

Bylo by namísto se zeptat, proč to Wittgenstein – a další, mimo jiné Russell – neviděli v době, kdy byl *Traktát* napsán. Odpověď zní, že Wittgensteina – stejně jako ty ostatní – obalamutilo to, že o jazyce a světě přemýšleli v rámci určitého modelu, a to modelu atomistického. Wittgenstenova teze stojí na předpokladu, že jazyk a svět jsou komplexy, jsou tedy strukturované, a tudíž lze jejich struktury analyzovat na jejich nejjednodušší a nejzákladnější prvky (nebo aspoň na prvky jedno-

dušší a základnější). Předpokládá také, že logika se k popisu a analýze těchto struktur hodí. Ruku v ruce s těmito předpoklady jdou další: například ten, že jazyk lze chápat jako pravdivostně-funkční strukturu, přičemž právě s tímto předpokladem se nám bude žít dobře jedině tehdy, když budeme mít za to, že celý jazyk sestává jen z deklarativních vět, tvrdících výroky (nebo že na ně přinejmenším lze všechny věty převést).

Tyto a s nimi spojené předpoklady přinášejí řadu otázek. Skutečně platí, že Fregova a Russellova logika jsou nějak zvlášť vhodné k analyzování jazyka a světa? Byli navrženi i jiní kandidáti na „logiku přirozeného jazyka“. To jen posiluje právě ty pochybnosti, jež později pocítil sám Wittgenstein ohledně toho, co vlastně znamená řeč o „logické formě jazyka“, pokud vůbec něco znamená. A vůbec, mají jazyk a svět „skryté struktury“, jež se liší od jejich struktur povrchových? A pokud ano, je jasné, že ty skryté struktury vypadají nějak tak, jak o nich mluví *Traktát*? Proč bychom vlastně měli přistoupit na Wittgensteinova prohlášení k této věci z první půle *Traktátu*? Nenabízí tam totiž žádný argument, který by ukazoval, že je tento názor na jazyk a svět správný.

Wittgenstein v *Traktátu* neposkytuje výklad ani obhajobu žádného ze svých základních předpokladů, přičemž skoro všechny z nich, jak jsme na těchto příkladech viděli, obojí velice potřebují. Pojmy analýzy, logické formy, fregovsko-russellovská logika – když člověk jednou uvedené pojmy přijme a pracuje s nimi, dává tohle všechno (spolu s dalším) dohromady vzorec, jehož nevyhnutelným výsledkem jsou doktríny jako ta traktátovská nebo Russellův „logický atomismus“. Uplatnění těchto pojmů v Russellově práci mělo při jeho zájmu o to, jak tyto pojmy souvisejí s každodenními záležitostmi, jako je vnímání, souzení, poznání, zjišťování pravdy a tak dále, za výsledek konkrétnější (i když v posledku vůbec ne přijatelnější) teorii, než jakou nabízí Wittgenstein. Wittgensteinovo zcela abstraktní zacházení s těmito pojmy dává traktátovské teorii jakoby šachový charakter. Důležitější je však bod,

který si za cíl svého útoku při práci na své pozdní filozofii zvolil sám Wittgenstein, totiž skutečnost, že *Traktát* jazyk příliš zjednodušuje a zkresluje. Dochází k tomu tvrzením, že jazyk je sumou výroků, že má jedinou podstatu, že tuto podstatu lze popsat pomocí predikátové logiky, že jazyk a svět mají paralelní struktury spojené vztahem zobrazování a že to, co říkáme, nabývá smyslu, jedině když to, co říkáme, je obrazem nějakého faktu. Tohle všechno Wittgenstein nakonec odmítl.

I kdybychom ovšem uvedené poznámky ignorovali, našli bychom na traktátovské teorii jiné potíže. Jak jsme viděli, jde o teorii spojení mezi jazykem a světem; krom toho jsme však také viděli, že při jejím výkladu Wittgenstein explicitně odmítá specifikovat, co míní „jmény“, „předměty“, „elementárními výroky“ a „stavy věcí“ – a my se teď podíváme na prostý, leč důležitý důvod, proč je to, že tyto pojmy nevysvětlil, podstatné.

Podle názoru *Traktátu* je výrok pravdivý tehdy a jen tehdy, když „zobrazuje“ něco, co je prostě tak, nebo s tím koresponduje. Z této formulace se zdá, že jde o bezpodmínečnou charakteristiku toho, co to pro výrok znamená být pravdivý. Malá sondáž ale odhalí potíž. Nechme teď však na chvíli *Traktát* stranou a vezměme si výrok „kočka je na rohožce“, pronesený, když je daná skutečná kočka na skutečné rohožce. Jakou má ten výrok strukturu? Jakou má strukturu ten fakt? A jak přesně „korespondují“? Kdybychom nechali stranou potíže se samotnou „denotací“, mohli bychom být v pokušení analyzovat ten výrok do dvou denotujících termínů a vztahového výrazu, či dokonce do tří denotujících termínů, kde „je na“ denotuje vztah, nikoli věc. S faktem to však podle všeho tak jednoduché nebude, protože tu máme jen dvě věci, kočku a rohožku, a není snadné přijít na to, jak je vztah mezi nimi složkou faktu stejným způsobem, jako jimi jsou kočka a rohožka, neboť ty jsou konkrétními jsoucnými, zatímco vztahy jsou abstraktní. Od začátku je tedy poněkud nešikovné analyzovat fakty a jim odpovídající výroky na jejich složky, protože není jasné, co se

počítá jako „složka“. V případě výroku jako „auto je modré“ se problém ještě vyostří, protože tu na první pohled máme dvě výrokové složky, totiž subjekt a predikát, ale jen jedno modré auto – pokud se nerozhodneme považovat fakt, v němž spočívá existence modrého auta, za nějak složený z auta a modrosti, tedy věci a vlastnosti. To ale fungovat nebude. Proč neříci, že je ten fakt složen z auta, modrosti a čtyř „oplášťovaností“, nebo nějaké jiné kombinace věcí a vlastnosti, na kterou pomyslíme?

Jde jen o zběžné poznámky, už ony ale ukazují, že když začneme o teorii *Traktátu* přemýšlet, uvidíme, jak obtížné je přijít na to, jaké kandidáty na předměty, jména a to ostatní mohlo „psychologické“ zkoumání, jež Wittgenstein nechal stranou, nabídnout. Malý příklad hned ukáže proč. V případě kočky na rohožce šlo o to, že slovo „kočka“ mohlo denotovat předmět, totiž kočku. Slovo „kočka“ však neposlouží jako jméno v traktátovském smyslu, stejně jako kočka zde neposlouží jako předmět, neboť kočky jsou komplexní, analyzovatelné věci – jsou jakoby stavy věcí – zatímco předměty jsou jednoduché, neměnné a neanalyzovatelné. Když nejsou kočky předměty, nemůže být „kočka“ podle teorie *Traktátu* jméno. Co potom ale – a to je naše „šachová“ potíž s *Traktátem* – „jména“ a „předměty“ jsou? Chybí-li nám jakýkoli náznak, nemůžeme vědět, zda je obrazová teorie vztahu mezi jazykem a světem alespoň na správné cestě: zároveň je však hlavním bodem teorie *Traktátu*. A to není nějaké malé rýpnutí. Říká se tu, že pokud zůstaneme v kruhu Wittgensteinových klíčových pojmů, budeme mít dojem informativnosti – po každé sondáži nebo pokusu vztáhnout tyto pojmy k něčemu konkrétnějšímu nám ale, jak se zdá, zbude v rukách jen kus zbytečného pojmového aparátu.

Problém zde částečně souvisí s něčím obecnějším, totiž s tím, že *Traktát* neobsahuje moc argumentů. Jeho teze se tvrdí a podpory či doplnění se jim dostává různě: někdy ilustrací, někdy rozšířením nebo definicí, často metaforou nebo podo-

benstvím. Tyto figury se zde vyskytují mnohem častěji než argumenty či důkazy, jaké se standardně používají ve filozofické diskusi. Na klíčových místech se jako jediné vysvětlení důležitých tezí nabízí řečnická figura. Vezměme si třeba klíčové poznámky o vztahu zobrazování – „*Tak* je obraz spjat se skutečností; proniká k ní.“ (T 2.1511) „Je ke skutečnosti přiložen jako pravítko.“ (T 2.1512) „Tato přiřazení jsou jakoby tykadly obrazových prvků, jimiž se obraz dotýká skutečnosti.“ (T 2.1515) Je samozřejmě pravda, že podle Wittgensteinova názoru spočívá filozofie v podávání „objasnění“, nikoli ve „výrocích“ v traktátovském smyslu. Čtenář by však mohl mít důvod myslet si, že pokud se neinterpretovaly hlavní využívané pojmy (jako „jména“ a „předměty“) nebo pokud se při řeči o klíčových aspektech postupovalo pomocí metafor, podle nichž mají obrazy „tykadla“, nebo pomocí podobenství, která tvrdí, že obraz je „přiložen ke skutečnosti jako pravítko“, nic se neobjasnilo. Nedokážeme pak sledovat, kam se využíváním takových pojmů dostaneme, a při posuzování *Traktátu* je důležité vzít právě toto v úvahu. V souvislosti s tezemi o jazyce a vztahu zobrazování, který má ke světu, to má za důsledek, že když tedy jednou necháme architektonických záležitostí a pokusíme se dát smysl teorii (řečeno Wittgensteinovými slovy, pokusíme se „vidět svět správně“), pak se celý projekt ukáže být neproveditelný, neboť vlastně doslova nevíme, o čem si Wittgenstein myslí, že mluví.

Zhruba tato potíž se týká také Wittgensteinových závěrečných poznámek ohledně hodnoty. Ramsey poznamenal, že popsat etiku jako „nesmysl, leč důležitý nesmysl“ příliš připomíná snahu, aby se vlk nažral a koza zůstala celá. Což je trefné. Wittgenstein hodnotám připisuje transcendenci a odstup, což jde špatně dohromady s tím, že etické starosti mohou být různé, rozhodně však nemají takovýto odstup: morálně problematické situace nastávají denně a v tom, v jakém smyslu jsou problematické, hraje důležitou roli to, jaké jsou v daných situacích fakty. Například to, že soudíme, že je ne-

morální vystavovat zvířata zbytečné bolesti, stojí v důležitém ohledu na faktech o schopnosti zvířat cítit bolest (kopnout do kamene naproti tomu nemorální není). Takže nahodilé fakty o tom, jak se mají věci na světě, hrají v našem běžném jednání podstatnou roli. Navíc, kdyby měl Wittgenstein pravdu v tom, že hodnota se nějak „projevuje“, bylo by záhadou, jak mohou ohledně etických otázek vznikat konflikty a neshody, nebo proč jedni vášnivě a upřímně zastávají názory, jež jsou pravým opakem názorů, které se stejnou vášní a upřímností zastávají druzí.

Kdybychom měli čas se do toho pouštět, mohli bychom *Traktát* kritizovat také z dalších, detailnějších důvodů. Musíme ovšem zdůraznit, že Wittgenstein sice své dřívější já nešetřil, když vyvracel a opravoval, co napáchalo, rozhodně to však neznamená, že by jeho pozdější postoje byly naprostým opakem raného stanoviska. Jak dále uvidíme, existují mezi oběma fázemi Wittgensteinova myšlení rozdíly i spojitosti.